

راه مولانا

(پیش‌شناسی مولوی در شتوی)

مجید کسائیان

سرشناسه	کسائیان، مجید، ۱۳۳۶ -
عنوان قراردادی	مثنوی، برگزیده، شرح
عنوان و نام پدیدآور	راه مولانا: (هستی شناسی مولوی در مثنوی) / تألیف مجید کسائیان، با همکاری گروه پژوهشی مائده آذربایجانی... (و دیگران).
مشخصات نشر	اصفهان : سیندخت : دستخط، ۱۳۹۷.
مشخصات ظاهری	۲۲۴ ص.
شابک	978-600-98026-0-9
یادداشت	با همکاری گروه پژوهشی مائده آذربایجانی، امین ربانی، مریم کسائیان، شیما مشایخی، مجید اعظم پور، رضا روحانی.
عنوان دیگر	هستی شناسی مولوی در مثنوی.
موضوع	مولوی، جلال الدین محمد بن محمد، ۶۰۴-۶۷۲ ق. مثنوی -- هستی شناسی
موضوع	Mowlavi, Jalaloddin Mohammad ibn Mohammad, 1207 - 1273 . Masnavi -- Ontology :
موضوع	مولوی، جلال الدین محمد بن محمد، ۶۰۴-۶۷۲ ق. مثنوی -- نقد و تفسیر
موضوع	Mowlavi, Jalaloddin Mohammad ibn Mohammad, 1207 - 1273 . Masnavi -- Criticism and interpretation :
موضوع	هستی شناسی در ادبیات
موضوع	Ontology in literature :
موضوع	شعر فارسی -- قرن ۷ ق. -- تاریخ و نقد
موضوع	Persian Poetry-- 13 th century -- History and criticism :
شناسه افزوده	ربانی، امین، ۱۳۶۲ -
شناسه افزوده	مولوی، جلال الدین محمد بن محمد، ۶۰۴-۶۷۲ ق. مثنوی، برگزیده، شرح
رده بندی کنگره	۳۹۷ : شابک ۵۳۰۷/هـ PIR5۳۰۷
رده بندی دیویی	۸۱۸ / ۱
شماره کتابشناسی ملی	۲۱ : شابک

راه مولانا

هستی شناسی مولوی در مثنوی

تألیف: مجید کسائیان

با همکاری گروه پژوهشی: مائده آذربایجانی، امین ربانی،
مریم کسائیان، شیما مشایخی، مجید اعظم پور، رضا روحانی

ناشر: سیندخت

ناشر همکار: دستخط

مدیر تولید: مریم رضائی

نوبت چاپ: یکم / پاییز ۱۳۹۷

قطع: وزیری / ۲۲۴ صفحه

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: ۲۰۰۰۰۰ ریال

شابک : ۹-۰-۹۸۰۲۶-۶۰۰-۹۷۸

هستی‌شناسی مولوی در مثنوی

پیشگفتار.....	۱۳
شرح مراحل پنجگانه.....	۲۰
مرحله اول: بیان صحنه و رویدادهای داستان (رویداد).....	۲۰
مرحله دوم: شخصیت‌ها، افکار و رفتار ناخودآگاه (خودآیند).....	۲۱
مرحله سوم: هستی‌شناسی و نگرش مولانا (نگرش نو).....	۲۲
مرحله چهارم: طریقت و دستور العمل‌های مولانا (راه نو).....	۲۶
مرحله پنجم: نتایج و حاصل کار (گشایش).....	۲۷
جمع‌بندی و خلاصه تحلیل داستان (برآیند).....	۲۸

پادشاه و کنیزک (حکایت عاشق شدن پادشاه بر کنیزک و خریدن او)

پادشاه و کنیزک.....	۳۱
مرحله اول: رویداد (شکار و شکارچی).....	۳۱
مرحله دوم: خودآیند (علت عجز طبیبان).....	۳۲
مرحله سوم: نگرش نو (عشق‌شناسی مولانا).....	۳۵
مرحله چهارم: راه نو (عشق زنده).....	۳۹
مرحله پنجم: گشایش (شاد و فارغ و ایمن).....	۴۱
برآیند (عشق مجازی، عشق حقیقی).....	۴۳

بقال و طوطی (حکایت بقال و طوطی و روغن ریختن طوطی در دکان)

مرحله اول: رویداد (دکان روغن ریخته).....	۴۷
مرحله دوم: خودآیند (قهر و قیاس).....	۴۷
مرحله سوم: نگرش نو (فریب ظاهر).....	۴۹

- مرحله چهارم : راه نو (قیاس پاکان) ۵۰
- مرحله پنجم : گشایش (روشنی و گرمی) ۵۱
- برآیند (قیاس) ۵۲

پادشاه و جهود (حکایت پادشاه جهود دیگر که در هلاک دین عیسی سعی نمود)

- حکایت پادشاه جهود دیگر که در هلاک دین عیسی سعی نمود ۵۷
- مرحله اول: رویداد (آتشگاه نفس) ۵۷
- مرحله دوم: خودآیند (غلبه احساس بر عقل) ۵۸
- مرحله سوم: نگرش نو (اژدهای نفس) ۵۹
- مرحله چهارم: راه نو (مهار نفس) ۶۳
- مرحله پنجم: گشایش (شش شهوت تسوزد اهل دین) ۶۵
- برآیند (ایمان کلید آزادی) ۶۶

مکر وزیر (آموختن وزیر مکر، پادشاه)

- مکر وزیر ۶۹
- مرحله اول : رویداد (از اوج قدرت تا باتلاق) ۶۹
- مرحله دوم : خودآیند (وزیر مکار، پیروان خام) ۷۲
- مرحله سوم : نگرش نو (سیر نزول آگاهی) ۷۴
- مرحله چهارم : راه نو (مدتی خاموش خو کن) ۸۰
- مرحله پنجم: گشایش (حال عارف) ۸۱
- برآیند (بازی های ذهن فریبنده) ۸۱

شیر و نخچیران (بیان توکل و ترک جهد گفتن نخچیران به شیر)

- شیر و نخچیران ۸۵
- مرحله اول : رویداد (شکارگاه ناامن) ۸۵
- مرحله دوم : خودآیند (خرگوش قربانی) ۸۶
- مرحله سوم : نگرش نو (حکمت نمادها، آیات و نشانه ها) ۸۷
- مرحله چهارم : راه نو (با توکل زانویشتر بند) ۹۳

- مرحله پنجم : گشایش (حال خوش، زمینه تأثیرگذاری) ۹۵
- برآیند (خرد عارفانه) ۹۸

طوطی و بازرگان (قصه بازرگان که طوطی محبوس او، او را پیغام داد به طوطیان هندوستان هنگام رفتن به تجارت)

- طوطی و بازرگان ۱۰۵
- مرحله اول : رویداد (از قفس تا هندوستان) ۱۰۵
- مرحله دوم : خودآیند (طوطی شهرت طلب) ۱۰۶
- مرحله سوم : نگرش نو (حیات عاشقان) ۱۰۸
- مرحله چهارم : راه نو (حکمت خاموشی) ۱۱۱
- مرحله پنجم : گشایش (رهایی) ۱۱۳
- برآیند (داده مقدمه آزادی) ۱۱۴

پیر چنگی (داستان پیر چنگی که در عهد عمر رضی الله عنه از بهر خدا روز بی‌نواپی چنگ زد میان گورستان)

- داستان پیر چنگی ۱۱۹
- مرحله اول : رویداد (چنگ نواز پیر) ۱۱۹
- مرحله دوم : خودآیند (فرایند کهولت) ۱۲۱
- مرحله سوم : نگرش نو (حیات جاوید) ۱۲۲
- مرحله چهارم : راه نو (زندگی کردن ارزش‌ها) ۱۲۴
- مرحله پنجم : گشایش (تحول درون منشأ تحولان امروز) ۱۲۶
- برآیند (فرسایش مادی یا حیات جاوید) ۱۲۷

اعرابی و زن (قصه اعرابی درویش و ماجرای زن با او به دلیل قلندر درویشی)

- مرحله اول : رویداد (از بیابان بیهوش تا قصر بغداد) ۱۳۱
- مرحله دوم : خودآیند (رفاه‌طلبی یا قناعت) ۱۳۲
- مرحله سوم : نگرش نو (حکمت ازدواج) ۱۳۷
- مرحله چهارم : راه نو (یسوی کمال) ۱۴۹

مرحله پنجم: گشایش (مستی وصل).....	۱۵۲
برآیند: تعادل، بستر تعالی.....	۱۵۴

نوزده وادی هدایت

نکته‌های نوزده داستان کوتاه.....	۱۵۹
مقدمه.....	۱۵۹
۱. حکایت ماجرای نحوی و کشتیان.....	۱۶۳
رحلہ اول: رویداد (تمایز دانستگی و آگاهی).....	۱۶۳
مرحلہ دوم: خودآیند.....	۱۶۴
بخش سوم: نگرش نو.....	۱۶۵
مرحلہ چهارم: راه نو.....	۱۶۶
مرحلہ پنجم: گشایش.....	۱۶۶
۲. در صفت پیر و مطاوت و (نقش راهب).....	۱۶۷
۳. وصیت کردن رسول صلی الله علیه و آله به امام مر علی را (اوصاف راهبر).....	۱۶۸
۴. حکایت کبودی زدن قزوینی (در).....	۱۶۹
مرحلہ اول: رویداد.....	۱۶۹
بخش دوم: خودآیند.....	۱۷۰
مرحلہ سوم: نگرش نو.....	۱۷۱
مرحلہ چهارم: راه نو.....	۱۷۲
مرحلہ پنجم: گشایش.....	۱۷۲
۵. رفتن گرگ و رویاه در خدمت شیر به شکار (عبرت).....	۱۷۳
مرحلہ اول: رویداد.....	۱۷۳
مرحلہ دوم: خودآیند.....	۱۷۴
مرحلہ سوم: نگرش نو.....	۱۷۶
مرحلہ چهارم: راه نو.....	۱۷۷
بخش پنجم: گشایش.....	۱۷۷
۶. قصه آن کس کی در یاری بکوفت (توهم من).....	۱۷۸
۷. تهدید کردن نوح علیه السلام مر قوم را (هدایت پذیری).....	۱۷۹

۸. نشاندن پادشاه صوفیان عارف را پیش روی خویش..... ۱۸۰
۹. آمدن مهمان پیش یوسف و تقاضا کردن یوسف از او تحفه و ارمغان..... ۱۸۲
۱۰. مرتد شدن کاتب وحی (توهم وجهه)..... ۱۸۳
- مرحله اول: رویداد..... ۱۸۳
- مرحله دوم: خودآیند..... ۱۸۴
- مرحله سوم: نگرش نو..... ۱۸۵
- مرحله چهارم: راه نو..... ۱۸۷
- مرحله پنجم: گشایش..... ۱۸۸
- برآیند..... ۱۸۸
۱۱. دعا کردن بلعم باعور (توهم دانستگی)..... ۱۸۹
- مرحله اول: رویداد..... ۱۸۹
- مرحله دوم: خودآیند..... ۱۸۹
- مرحله سوم: نگرش نو..... ۱۸۹
- مرحله چهارم: راه نو..... ۱۹۰
- بخش پنجم: گشایش..... ۱۹۱
- برآیند..... ۱۹۱
۱۲. اعتماد کردن هاروت و ماروت (توهم جایگاه)..... ۱۹۱
- مرحله اول: رویداد..... ۱۹۱
- مرحله دوم: خودآیند..... ۱۹۲
- مرحله سوم: نگرش نو..... ۱۹۲
- مرحله چهارم: راه نو..... ۱۹۴
- مرحله پنجم: گشایش..... ۱۹۴
- برآیند..... ۱۹۴
۱۳. حکایت به عیادت رفتن کر بر همسایه رنجور..... ۱۹۵
- مرحله اول: رویداد..... ۱۹۵
- مرحله دوم: خودآیند..... ۱۹۶
- مرحله سوم: نگرش نو..... ۱۹۷
- مرحله چهارم: راه نو..... ۱۹۸

- مرحله پنجم: گشایش ۱۹۹
۱۴. اولین کس که در مقابل نص قیاس آورد ابلیس بود ۱۹۹
۱۵. در بیان آنکه حال خود و مستی خود پنهان باید داشت از جاهلان ۲۰۰
۱۶. قصه مری کردن رومیان و چینیان در صنعت نقاشی (صفای دل) ۲۰۲
- مرحله اول: رویداد ۲۰۲
- مرحله دوم: خودآیند ۲۰۳
- مرحله سوم: نگرش نو ۲۰۳
- مرحله چهارم: راه نو ۲۰۴
- مرحله پنجم: گشایش ۲۰۴
- برآیند ۲۰۵
۱۷. پرسیدن معجزه علیه و سلم مرزید را که امروز چونی ۲۰۵
۱۸. متهم کردن غلام و عواجر تاشان مر لقمان را (تسلیم راهبر) ۲۰۸
۱۹. آتش افتادن در شهر ه ایام مر راسی الله غنه (درون و بیرون) ۲۰۹

مولا و خصم (خدا انداختن خصم در روی امیرالمؤمنین)

- خدا انداختن خصم در روی امیرالمؤمنین ۲۱۳
- مرحله اول: رویداد (کارزار پهلوانانی) ۲۱۳
- مرحله دوم: خودآیند (رفتار درماندگان) ۲۱۴
- مرحله سوم: نگرش نو (آفتاب چرخ) ۲۱۵
- مرحله چهارم: راه نو (از علی آموز اخلاص عمل) ۲۱۸
- مرحله پنجم: گشایش (غرق در حق) ۲۱۹
- برآیند (الگوی راهنما) ۲۲۱

پیش‌گفتار

گر شدی عطشان بحر معنوی فرجه‌ای کن در جهان مثنوی
فرجه چندان کن که اندر هر نفس مثنوی را معنوی بینی و بس

راه مولانا، فرجه‌ای است در جهان مثنوی و راهی پنهانی از حوض دل به دریای بیکران آگاهی و معرفت.

زانک دل حوض است لیکن در کمین سوی دریا راه پنهان دارد این
این دریا در کتابی به نام «مثنوی معنوی» و در قالب داستان و به نظم سروده شده است.

مثنوی، مشهور به مثنوی معنوی یا مثنوی مولوی، نام کتاب شعری از مولانا جلال‌الدین محمد بلخی، شاعر و عارف ایرانی قرن هفتم هجری است که از شش دفتر و حدود ۲۶۰۰ بیت تشکیل شده و یکی از برترین کتاب‌های ادبیات عرفانی کهن فارسی و حکمت پارسی پس از اسلام است. این کتاب در قالب شعری مثنوی سروده شده است که در واقع عنوان کتاب نیز می‌باشد. به درخواست شاگرد مولوی، حسام‌الدین حسن چلبی، در سال‌های ۶۵۸ تا ۷۲ هجری ۱۲۶۰ میلادی تألیف شد. سابقه شرح و تفاسیر مثنوی از بعد از وفات مولانا شروع می‌شود ولی تا این اواخر بسیار مهجور و غریب مانده و اثر چندان و ردپایی از آن در دهر و عرفای این هفتصد ساله به چشم نمی‌خورد. رساله سپهسالار قدیمی‌ترین زبانی‌نامۀ مولوی است که به قلم فریدون‌ابن‌احمد سپهسالار (متوفی ۷۱۲ ه.ق) می‌باشد. پس از آن تذکره مناقب العارفین نوشته‌ی شمس‌الدین محمد افلاکی (متوفی ۷۶۱ ه.ق) است.

که آن را در ده فصل و در مناقب، بهاء ولد، ترمذی، مولوی، شمس تبریزی، صلاح الدین زرکوب، حسام الدین چلبی، سلطان ولد، جلال الدین و شمس الدین چلبی و نام‌های فرزندان آنها تنظیم گردیده است. پس از اینها و در طول حدود هفتصد سال رد پای اندکی در اشعار شیخ بهایی، جامی، صائب تبریزی فیض کاشانی، ملک الشعراء بهار و اقبال لاهوری به چشم می‌خورد.

شاید بر اساس و مهم‌ترین معرف مولانا در دوران اخیر رینولد نیکلسون با تصحیح و انتشار سری و دیوان شمس بوده است. پس از وی محققان خارجی بسیاری مانند ارنست ربر، گلیبنارلی، آنه ماری شیمل، ویلیام چیتیک و... به شرح و تفسیر و آثار مولانا در سطح بین‌المللی پرداخته‌اند.

در ایران نیز محققان و اساتید زردگی مانند فروزانفر، همایی، زرین کوب، جعفری، موحد، شهیدی، استعلامی، کریم زمانی، شفیعی کدکنی، سروش و دیگران در این دوران به شرح و معرفی آرا و تألیفات مولانا از زاویه و نوع نگرش خاصی پرداخته‌اند.

وجه مشترک کلیه شرح‌ها، تفاسیر و تحقیقات فوق، تاریخ نگاری، احوال و ادب، ترجمه و تفسیر بیت به بیت مثنوی و یا توضیح و تقسیم‌بندی افکار و افکار و جهان‌بینی مولانا بوده است که خود مستلزم حضور و تعمق و صرف وقت بسیار برای خواننده است.

هدف و نیت اصلی این تحقیق، کشف یک محور و یا شاه کلید اصلی برای درک منظور مولانا از لابلای هزارتوی داستان‌های مثنوی است. روشی ساده که مانند نخ تسبیح، با آن بتوان مطالب گوناگون و به ظاهر پراکنده و مجزای هر

داستان را، تفکیک، دسته‌بندی و سپس جمع‌بندی کرد.

اساس کار این تحقیق براساس تطبیق و برداشت‌های ما از رویکرد آنتولوژی^۱ بوده است. آنتولوژی به معنی عام هستی‌شناسی و نگرشی کلی‌نگر به وجود هر پدیده است و منظور ما نوع شناخت مولانا از هستی است. بررسی ماهیت «بودن»^۲، «شدن»^۳، «هستی»^۴، «واقعیت»^۵ و همین‌طور بررسی مقوله وجود است و بی‌شک نگرش عرفان مولانا در تفسیر همه چیز حتی خدا مؤثر بوده است. هستی‌شناسی با سؤالاتی مرتبط است. این که چه نوع موجودیتی وجود دارد و یا می‌توان گفت که وجود دارد، و این که چگونه این نهادها را می‌توان گروه‌بندی کرد، و یا براساس شباهت‌ها و تفاوت‌هایشان را بر اساسی از مراتب تقسیم‌بندی کرد سروکار دارد.

هستی‌شناسی معاری تئوریک متنوع از خدا، انسان، جهان و رابطه درونی است که از این سه واقعیت عرصه می‌کند و البته انسان محور شناخت است و دو دیگر از منظر و زاویه درک او مطرح می‌شوند.

مولانا در شروع مثنوی و در آغاز اولین داستان می‌فرماید،

۳۳۵ بشنوید ای دوستان این داستان / خوب حققت نقد حال ماست آن

تلاش او در جهت هدایت انسان در نیل به حقیقت رسیدن اشیا همان‌گونه

که هستند» (و یا به قول پیامبر «ارنی الاشیا کما هی») است. مولود تمایزی اساسی

میان «صورت» و «معنی» می‌نهد. صورت، ظاهر بیرونی شیئی یا هر چه باشد، است، و

1- Ontology

2- being

3- become

4- existence

5- reality

معنی، واقعیت درونی و نادیده آن. اگرچه تعالیم مولوی را احتمالاً هرگز نمی‌توان به طور کامل در هیچ‌گونه شرح نظام‌مند گنجانند ولی می‌توان مطابق غالب تعالیم صوفیانه به سه مقوله اصلی شریعت، طریقت و حقیقت تقسیم کرد.

دو مقوله اول (شریعت) را می‌توان «حکمت» یا نظریه و مقوله دوم (طریقت) را «مراقبه» و «عمل» خواند. رکن سوم مدنظر تصوف و عرفا، «حقیقت» یا «کمال انوی»^۱ مراحل فرارونده کمال انسانی است که به وصل به خدا می‌انجامد و به ترتیب از «احوال» و «مقامات درونی» که رهنمودی سیر سلوک به سوی خدا و در خدا کسی نمی‌کند.

در متون درسی کلامیک این بعد سوم تعالیم صوفیانه عمدتاً تحت عنوان «مراحل» (مقامات) و «حالات»^۲ (احوال) مورد بحث قرار می‌گیرد. به یک اعتبار می‌توانیم این بعد را «روان‌شناسی صوفیانه» (یا هستی‌شناسی انسان) بخوانیم. تا وقتی که واژه «روان» را در عام‌ترین معنا ممکن، و به عنوان معادل «روح» در مصطلحات مولوی بفهمیم (چیتیک، ۱۳۸۹).

با رویکرد آنتولوژی و براساس برداشت‌های نویسنده، سندریان (میرهاشمی)، مقوله اول (نظریه و حکمت) را می‌توان به نوع بودن^۱، (طریقت) را به روش و عملکرد^۲ و (حقیقت) و کمالات معنوی را به نتایج^۳ تعبیر کرد. بنابراین حال و احوال و بینش و نظریات هر فرد، رفتار و عملکرد وی را تعیین کرده و براساس این عملکرد نتایج درونی و بیرونی حاصل می‌گردد.

1- be

2- do

3- have

ای برادر تو همه اندیشه‌ای مابقی خود استخوان و ریشه‌ای
گر بود اندیشه‌ات گل گلشنی گر بود خاری تو هیمه گلخنی

از طرف دیگر برای درک هستی‌شناسی مولانا در مثنوی، لازم است پژوهشگر با ساختار مثنوی و با دانش «نشانه‌شناختی» نیز آشنا باشد.

ساختار مثنوی، به صورت عمده استفاده از «داستان» به عنوان ابزاری برای بیان تعلیم عرفانی است. ترتیب قرار گرفتن داستان‌های گوناگون در این کتاب ظاهراً تألم متصوفا ندارد. نشانه‌ها در مثنوی نیز در اشکال خاص و گوناگون آمده‌اند. شخصیت‌های انسانی داستان‌ها از پیامبران و پادشاهان تا ملایک و شیاطین، مردان و زنان، پیر و جوان و کودک هستند. صحنه‌های شکل‌گیری این داستان‌ها نیز از فضاها و تخیلی در کهکشان‌ها تا طبیعت زمین از دشت و کوه و جنگل و دریا و کویر و هم‌چنین شهر و روستا و صحرای کربلا را شامل می‌شود. حیوانات نیز نقش پررنگی در این داستان‌ها بازی می‌کنند. به طور کلی عرفا تجربیاتی که در عین ناهوشیاری عادی دریافت می‌کنند یا در همان حال بی‌خوابی بیان کرده‌اند و یا چون به خویش و هوش آمده آن را در قالب داستان و نشانه‌ها بازآفرینی کرده‌اند. مولانا خود در «فیه مافیه» معتقد است، بیان اینگونه تجربیات در قالب مثال ممکن نیست «چیزهایی که آن نامعقول نماید، چون آن سخن را مثال گویند، معقول گردد و چون معقول گردد، محسوس شود».

از کارهای دیگر یک پژوهشگر «معناشناسی» است، در این مرحله خواننده

در پی آنست تا معانی نشانه‌ها را دریابد.